

JAHONNI SAYR ETAY DESANG...
(MASHRAB PORTRETI)

Rahmonberdiyeva Nurjahon

ToshDO‘TAU tayanch doktoranti

E-mail: rahmonberdiyevanurjahon@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-4694-5628

Yakubov Islamjon Ahmedjanovich

Ilmiy rahbar: f.f.d.prof.

Annotatsiya. O‘zbek adabiyotida Boborahim Mashrab obrazi turli janr va uslublarda talqin etilgan. Mazkur maqolada Shuhratning “Mashrab” romani va Muhammad Alining “Mashrab” dostonidagi Mashrab obrazi qiyosiy tahlil qilinadi. Ikki asarda portret yaratish mahorati, muhabbat tasviri, ijtimoiy muhit va qahramonning ruhiy olami qanday yoritilganligi o‘rganiladi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, har ikki ijodkor Mashrab obrazini o‘ziga xos badiiy vositalar orqali gavdalandirishga erishgan.

Kalit so‘zlar: Shuhrat, Muhammad Ali, Mashrab, roman, doston, portret, muhabbat, qiyosiy tahlil, badiiy obraz.

Abstract: The image of Boborahim Mashrab has been interpreted in Uzbek literature through various genres and artistic styles. This article presents a comparative analysis of Shuhrat’s novel Mashrab and Muhammad Ali’s epic poem Mashrab. The study examines the authors’ mastery in creating portraits, depicting love, portraying the social environment, and revealing the protagonist’s inner world. The analysis demonstrates that both writers successfully embodied the image of Mashrab through their unique artistic techniques and expressive literary devices.

Keywords: Shuhrat, Muhammad Ali, Mashrab, novel, epic poem, portrait, love, comparative analysis, artistic image.

Boborahim Mashrab XVIII asr o‘zbek adabiyotining eng murakkab va ziddiyatli siymalaridan biridir. Uning hayoti, erkin fikrlashi va fojiali taqdiri ko‘plab ijodkorlarni qalam tebratishga ilhomlantirgan. O‘zbek adabiyotida Mashrab haqida yaratilgan asarlar orasida Shuhratning “Mashrab” romani va Muhammad Alining “Mashrab” dostoni alohida o‘rin tutadi. Bu ikki asar bir xil tarixiy shaxsga bag‘ishlangan bo‘lsa-da, janr, uslub, g‘oyaviy yo‘nalish va badiiy talqin jihatidan bir-biridan keskin farqlanadi. Aynan shu farq va o‘xshashliklarni qiyosiy o‘rganish adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuhrat o‘zining tugallanmagan “Mashrab” asarini roman janrida yaratgan. Mashrabning bolalik yillari, oilasi, ustoz-shogird munosabatlari va ilk muhabbati batafsil tasvirlangan. Roman muallifga qahramonlarning tashqi qiyofasi, turmush tarzi va ichki kechinmalarini keng va atroflicha yoritish imkonini bergan. Yozuvchi voqealarni sodda, ravon tilda bayon etib, kitobxonni Mashrab yashagan davr muhitiga to‘liq olib kiradi.

Muhammad Ali esa xuddi shu mavzuni lirik-epik doston shaklida qalamga olgan. Doston janri shoir hayotining umumlashgan, falsafiy jihatdan chuqurlashtirilgan talqiniga yo‘l ochgan. Alisher Navoiyning “Olloh-Olloh, ishq aro mundoq balolar bor emish...” misrasi epigraf sifatida tanlanishi ham asarning lirik-falsafiy ruhini belgilab bergan. Agar Shuhrat voqelikni tasvirlab ko‘rsatishga intilsa, Muhammad Ali uni his ettirib, his qildirtirishga intiladi.

Ikki asarda portret yaratish usullari tubdan farqlanadi. Shuhrat portretni realistik, hayotiy tafsilotlarga boy tarzda chizadi. Yozuvchi Mashrabning atrofidagi odamlarni, xususan oddiy hunarmandlar, dehqonlar va kosiblarning qiyofasini aniq chizgilar orqali ifodalaydi. Mashrabning otasi Valibobo tasviri buning yorqin namunasidir: barmoqlarining qorayishi, ko'zlarining chuqurlashishi, yuzidagi za'faron rang — bularning barchasi nafaqat tashqi qiyofani, balki og'ir turmushning inson ruhiyatiga qoldirgan izini ham ko'rsatadi.

Adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan portret — qahramonning tashqi qiyofasi, ko'rinishi, kiyim-kechagi, xatti-harakati va o'zini tutishini aks ettiruvchi badiiy vositadir. Ijodkor portret yaratishda yuz, ko'z, qosh, lab, burun kabi a'zolari tasvirlash bilan kifoyalanib qolmasdan, gavda tuzilishi, harakatlari, manerasi va gapirish ohangi kabi insonning ruhiyatiga bog'liq jihatlarni ham qamrab oladi. Shuhrat ana shu talabni to'liq qondiradi. Qahramonlarning tashqi ko'rinishi bilan ichki dunyosi o'rtasida tabiiy bog'liqlik yaratilgan.

Muhammad Ali dostonida esa portret bevosita tavsifdan ko'ra ramziy va lirik vositalar orqali yaratiladi. Mashrabning qiyofasi konkret tafsilotlarda emas, balki uning shaxsiyatini ifodalovchi she'riy satrlarda, xalq bilan muloqotida va ruhiy holatini aks ettiruvchi tasvirlarda namoyon bo'ladi. Dostonning o'ziga xos kuchi shundaki, Mashrabning o'z she'rlari, xususan "Bulbuldayinkim, faryod etarman..." asarning to'qimasiga singdirilgan. Bu usul qahramonning ichki olamini bevosita uning o'z ovozi orqali ochib beradi.

Ikki asarda muhabbat mavzusi alohida o'rin tutadi, biroq uning talqini va mahbuba obrazining taqdimi jihatidan sezilarli farqlar mavjud.

Shuhratning romanida Mashrabning Arzigulga bo'lgan ilk muhabbati nihoyatda nozik va ta'sirchan tasvirlangan. Bu muhabbat Mashrabni to'satdan qamrab oladi, o'zi istamagan holda qalbiga ishq urug'i ekib ketadi. Yozuvchi bu holatni psixologik jihatdan chuqur tahlil qiladi: "Ko'ziga tushgan oddiygina buyumlar, olisdagi daraxtlarning uchlari, tom boshidagi giyohlar, osmondan uchib o'tgan qushlar — barchasi ajib latofat kasb etar edi." Arzigul obrazi romanda bevosita tavsif etilmasa-da, Mashrab qalbidagi o'zgarishlar orqali uning ta'siri chuqur his etiladi.

Muhammad Alining dostonida esa mahbuba obrazi ancha ochiqroq va ijtimoiy jihatdan ko'proq talqin etilgan. Pirga nazira qilingan bu qiz erksiz, ojiz va taqdir tomonidan ezilgan bir mavjudot sifatida namoyon bo'ladi. Uning yuragida kemptiklik va erksizlik doimo seziladi. Qiz o'z qishlog'ini, onasini, opalarini eslay olmaydi — u faqat otasining o'g'il ko'rmadim deb o'kinganini xotirlaydi. Bu tasvir orqali muallif o'sha davr ayolining ijtimoiy ahvolini, uning jamiyatdagi tobelik va huquqsizligini badiiy umumlashtiradi. Shunday qilib, Shuhrat muhabbatni shaxsiy-psixologik hodisa sifatida ko'rsatsa, Muhammad Ali uni ijtimoiy fojia bilan chambarchas bog'liqlikda tasvirlaydi.

Har ikki asarda davr ijtimoiy muhiti qahramonlar taqdirini belgilovchi omil sifatida gavdalantirilgan, biroq bu muhitni ko'rsatish usuli farqlanadi.

Shuhrat ijtimoiy muhitni kundalik hayotning aniq tafsilotlari orqali yaratadi. Kosiblar, temirchilar, bo'zchilarning og'ir turmushi, kambag'allikning inson ruhiyatiga ta'siri — bularning barchasi birgalikda davr manzarasini realistik tarzda gavdalantiradi. Mashrab shu muhitda o'sgan, shu qiyinchiliklarni ko'rib ulg'aygan.

Muhammad Ali esa ijtimoiy ziddiyatni falsafiy darajaga ko'taradi. Dostonda "Xudo"sini eshitib, "berdi"sini eshitmaydigan yomon odamlar tufayli halok bo'lgan buyuk shoirning taqdiri nafaqat shaxsiy fojia, balki butun bir davr inqirozining ramzi sifatida talqin etiladi. Mashrab va jamiyat o'rtasidagi ziddiyat faqat kundalik hayotda emas, balki ruhiy va ma'naviy maydonda ham kechadi.

Shuhratning “Mashrab” romani va Muhammad Alining “Mashrab” dostonida bir xil tarixiy shaxs Mashrab obrazi ikki asardagi bir-birini to‘ldiruvchi badiiy olamlarni tashkil etadi. Shuhrat Mashrabni realistik, hayotiy va psixologik jihatdan chuqur qilib tasvirlasa, Muhammad Ali uni lirik-falsafiy umumlashtirish orqali timsolga aylantiradi. Portret yaratishda Shuhrat hayotiy tafsilotlarga, Muhammad Ali esa ramziy-lirik vositalarga tayanadi. Muhabbat tasvirida birinchi muallif ichki psixologik holatni, ikkinchisi ijtimoiy fojiani ustuvor qo‘yadi. Aynan shu farqlar ikki asarning o‘ziga xos badiiy qimmatini belgilab, o‘zbek adabiyotida Mashrab obrazining ko‘p qirrali va rang-barang talqin etilganligini isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shuhrat. Mashrab. — T.: Sharq, 1998.
2. Salayev F., Qurboniyozov G. Adabiyotshunoslik atamalarining izohli lug'ati. — T.: Yangi asr avlodi, 2010.
3. Musurmonov E. Rahimbobo Mashrab va uning badiiy adabiyotdagi talqini. Dissertatsiya. — Samarqand, 1995.
4. D.Quronov, Z.Mamajonov, M.Sheraliyeva. Adabiyotshunoslik lug'ati. — T.: Akademnashr, 2013.
5. Adhambek Alimbekov. Yulduzning besh qirradi. — T.: O'qituvchi, 2020.